

УДК 37.013.42 (7/8)(09)

Альона Солодчук,

кандидат педагогічних наук, доцент УДПУ імені Павла Тичини

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В АМЕРИКАНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті викладено результати дослідження питання історії становлення і розвитку системи соціального піклування, влаштування та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, на різних етапах існування американської державності та формування демократичного суспільства. Виділено етапи в організації соціального піклування і виховання даної категорії дітей в США. Представлено особливості формування правового підґрунтя щодо здійснення соціального піклування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Подано характерні риси застосування форм влаштування таких дітей в американському суспільстві у різних історичних періодах.

Ключові слова: *соціальне піклування, діти позбавлені батьківського піклування, форми соціального влаштування, соціальне виховання, американське суспільство.*

В статті представлені результати вивчення історії становлення і розвитку системи соціального призначення, пристрою, і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, на різних етапах існування американської державності і формування демократичного суспільства. Виділено етапи в організації соціального призначення, пристрою і виховання даної категорії дітей в США. Представлено особливості формування правової основи по здійсненню соціального піклування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Описано характерні риси застосування форм пристрою таких дітей в американському суспільстві у різних історичних періодах.

Ключевые слова: *социальное попечение, дети, лишенные родительского попечения, формы социального устройства, социальное воспитание, американское общество.*

The article is dedicated to research on the history of formation and development of the content, device and social education of children deprived of parental care at different stages of the American state and a democratic society. A central issue in the article is devoted to the question of orphans` and children`, deprived of parental care, education in American society, during its historical development. Allocated stages of development, social care and placement of children deprived of parental care in the United States are determined. The main forms of placement of children without parental care in American society and

most of them are used in the practice of social and educational work in the twentieth century are characterized. Presented features form the legal basis for the provision of social care and education of children deprived of parental care. On the basis of normative, historical and theoretical aspects of the implementation of the social education, in the United States, was determined that social guardianship and upbringing the children of this category started from discovery of human compassion to the development of various forms of foster care by giving the priority to family. The submitted application forms characteristic features of placing these children in American society in different historical periods.

Key words: *social education, children deprived of parental care, social content, forms of social accommodation, American society.*

В період глобальних високотехнологічних процесів, процес гуманізації у світовому суспільстві привернув увагу до найзначимішої соціальної проблеми світового рівня, до наукового усвідомлення зламаного сирітства.

Згідно з оцінкою ЮНІСЕФ, загальна кількість дітей у світі становить 2,2 млрд. На жаль, майже у кожній державі світу багато дітей залишаються поза сім'єю. Все більша кількість дітей стає сиротами при живих батьках, часто від них відмовляються вже в перші хвилини життя. Статистичні дані доводять, що сьогодні серед вихованців державних установ лише 5% не мають рідних, решта – діти, від яких відмовились батьки, або їх було позбавлено батьківського піклування. Саме сімейні проблеми та конфлікти спричиняють значну кількість негативних явищ, з яких найшвидше зростає явище біологічного і соціального сирітства. Діти теж люди, тому вони мають точно такі самі права людини, що й дорослі. Однак, визнано, що діти потребують особливого піклування і допомоги, з цієї причини вони також мають «свій» договір про права людини – Конвенцію про права дитини.

Прикро визнавати, але наразі питання навчання, виховання і соціалізації таких дітей не отримують належної уваги в нашій державі. І причиною цього є не лише відносно низький рівень економічного розвитку сучасної України, а й низка проблем соціального виховання, які мають вирішуватися як у соціальній, так і в педагогічній площинах.

Аналіз педагогічної, психологічної, соціально-педагогічної літератури, літератури з соціальної роботи свідчить про наполегливі спроби вчених описати положення дітей-сиріт, знайти нові, більш ефективні методи і форми роботи з ними.

Проблема соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, стала досліджуватися з початку ХІХ століття, коли вчені різних країн світу розглядали її як особливий і невід'ємний компонент розвитку демократичного суспільства й освітнього простору загалом.

Вивчення американського досвіду в цій галузі може збагатити українську соціально-педагогічну думку продуктивними ідеями та

досвідом. З огляду на зазначені обставини, особливої актуальності набуває ознайомлення з доробком американських фахівців, які плідно розробляють проблему соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у демократичному суспільстві як педагогічне явище.

Так, у США відомі дослідження, що містять аналіз загальних підходів до здійснення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування В. Альберт, С. Альтшулер, Дж. Альфаро, Д. Артур, К. Барбелл, Р. Барт, С. Беєман, М. Бенедікт, Дж. Березітські, Дж. Беррік, Д. Бланкенорп.

У наукових працях українських дослідників Л. Артюшкіна, Л. Волинець, О. Гаврилюк, Л. Галагузової, Г. Шепелева, О. Яцюк та ін. знайшли відображення питання соціального сирітства як соціокультурного феномена. У роботах А. Нечаєвої, Л. Беляєвої, Н. Дівіциної, К. Неволіна, Н. Костомарова та інших висвітлюється історичний аспект вирішення проблеми соціального сирітства.

На відміну від педагогічної науки у Сполучених Штатах Америки, де вчені одними з перших почали приділяти увагу проблемі соціального сирітства, у вітчизняній педагогіці таке явище рідко ставало предметом наукових досліджень

У зв'язку з вище викладеним, за мету дослідження в даній статті нами обрано питання аналізу проблеми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в американському суспільстві, протягом його історичного розвитку.

Для розуміння сучасної політики здійснення соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США необхідно звернутися до історичних витоків становлення і розвитку системи їхнього соціального влаштування, піклування і виховання.

Ставлення американського суспільства до дітей, позбавлених батьківського піклування, упродовж багатьох століть було неоднозначним: до них виявляли людське співчуття або ж, навпаки, використовували як безкоштовну робочу силу; визнавали турботу про них другорядною або ж усвідомлювали необхідність надавати програмну соціальну допомогу та здійснювати належне соціальне виховання даної категорії дітей [7].

У середині XVIII ст., на початковому етапі становлення США як єдиної держави, характерною формою соціального виховання дітей, які втратили біологічних батьків, стало родинне виховання в рамках родової підтримки [9]. З утвердженням християнського світогляду в американському суспільстві в середині XVIII ст. почали широко розповсюджуватись ідеї милосердя та гуманності. Церква, відповідно до біблійних заповідей (зокрема любові до ближнього як до Бога), узяла на себе турботу та догляд за сиротами. Для цього було створено розгалужену мережу монастирів, які надавали безкоштовну підтримку кожному «убоному» – сироті [4].

Широкий спектр проблем соціального характеру, які постали перед суспільством США наприкінці XIX ст., спричинив різке зростання кількості

дітей, позбавлених батьківського піклування, та зумовив необхідність запровадження нової соціальної політики щодо підтримки таких дітей на основі довготривалих програм, а не лише окремих добродійних акцій [3, с. 24–36]. Це призвело до відкриття світських притулків для дітей-сиріт, що функціонували за рахунок приватних пожертвувань [4, с. 125–134], однак у них превалювала медична допомога дітям [11, с. 76–94].

Наприкінці XVII ст. в американському суспільстві була запроваджена така важлива форма влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, як усиновлення. Основними інструментами, які дозволяли узаконити усиновлення, були заповіті контракти, де прописувалися особливості передачі батьківських прав [13, с. 144–187].

З середини XVIII ст. поступово утвердилася практика, коли колоніальні законотворці приймали окремі спеціальні акти (білли), які визнавали правомірність певного випадку усиновлення дитини [12, с. 179–257]. Набувала поширення практика, коли колоністи брали в свою сім'ю на тимчасове влаштування і виховання дітей-сиріт, піклуючись про них як про усиновлених.

Початок XIX ст. характеризувався першими кроками у формуванні соціальної (світської) системи державного піклування [5, с. 1–7]. Державна добродійність мала дві основні форми допомоги: матеріальну підтримку дітей та їхніх сімей та підтримку спеціальних закладів, в які влаштовували дітей і управління якими здійснювали державні службовці.

З 1825 року суспільна увага у США була звернена на цілеспрямовану організацію навчання і виховання дітей-сиріт, зокрема почали створюватися перші спеціалізовані виховні заклади для сиріт (спочатку лише в окремих містах і тільки для хлопців). Перший такий заклад почав діяти у Нью-Йорку ще в 1825 р., згодом аналогічні заклади були відкриті в Бостоні та Філадельфії. Відзначимо, що дівчата, які були позбавлені батьківського піклування, улаштовувалися у приватні будинки працювати прислугою [1, с. 71; 13].

У період із 1850 по 1900 рр. збільшилася кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, внаслідок тривалого голоду 1850 року, Громадянської війни 1861–1865 рр. та масового потоку мігрантів з колоній до Сполучених Штатів у зв'язку із скасуванням рабства 18 грудня 1865 року [18].

Зважаючи на це, у різних штатах почали активно відкривати державні дитячі виховні будинки-притулки для хлопчиків, головним завданням яких стало утримання дітей, котрі не мали батьків чи осіб, що їх заміняли, або якщо вони були, але не бажали чи не мали змоги піклуватися про дітей. Виховання таких маленьких громадян здійснювалося в дусі підготовки «повноцінних та працьовитих» членів суспільства [6, с. 85–97].

У 1856 році в Балтіморі (штат Меріленд) був створений перший спеціалізований державний заклад – «будинок» для дітей, яких підкинули [9]. У наступні роки у більшості американських штатів були відкриті

аналогічні «будинки» і до початку ХХ століття більшість великих міст мали принаймні один такий заклад. Варто зауважити, що в них через недостатнє матеріальне та кадрове забезпечення діти часто не доживали й до року. Тому почали практикувати екстрене перевлаштування таких дітей з «будинку» у прийомні сім'ї для фостерного виховання.

Подальший розвиток соціального влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, відбувався на той час через їхнє усиновлення. Проте, до 60-х років ХІХ ст. усиновлення як пріоритетний спосіб улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, ще не набуло належного поширення. Поштовхом до прийняття перших американських законів, що регулювали процедуру усиновлення у США, стало бажання фермерів середнього класу збільшити кількість дітей у своїх сім'ях. Спочатку усиновлення регулювалося приватними законодавчими актами, які лише визначали його легітимність, як, наприклад, при оформленні угод на землю. Перші загальні законодавчі акти з усиновлення були прийняті в Міссісіпі і Техасі [15].

Законодавчі органи американських штатів почали здійснювати усиновлення сиріт на основі першого загального статуту усиновлення, що об'єднав часткові законодавчі акти. Найбільш важливий із цих статутів був прийнятий у 1851 році в штаті Массачусетс і отримав назву «Закон для забезпечення усиновлення дітей», яким уперше в історії США було визначено, що усиновлення повинно відбуватися виключно за рішенням суду, згідно з яким дитина в ході публічного судового процесу набувала правового статусу «усиновленої». Законом передбачалась необхідність надавати постійні соціальні послуги дитині, позбавленій батьківського піклування, та привести до прийняття остаточного судового рішення попереднє обстеження умов життя, які готові створити для дитини потенційні усиновителі.

У наступній чверті століття за зразком даного нормативно-правового акта двадцять п'ять штатів прийняли подібні закони.

Таким чином, на кінець ХІХ ст. процес усиновлення дітей, позбавлених батьківського піклування, набув ознак регуляції та інтерпретації.

Етап «стандартизації» і «природовідповідності» у соціальному влаштуванні, піклуванні й вихованні дітей, позбавлених батьківського піклування, припадає на 1900–1945. У цей час в американській соціально-педагогічній науці сформувалася ідея «стандартизації», відповідно до якої на федеральному рівні стали розробляти цілісні правові засади здійснення процесу усиновлення.

Так, у 1917 році законодавцями було прийнято Дитячий кодекс Міннесоти [15]. Це був перший державний закон, який вимагав, щоб при виборі форми влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування (державні, приватні виховні заклади чи прийомні сім'ї), соціальні органи здійснювали аналіз усіх суб'єктивних та об'єктивних факторів, які

позитивно впливатимуть на задоволення життєвих потреб такої дитини та здійснення належного її соціального виховання. У кодексі також була закріплена вимога закритості усиновлення від громадськості.

Природовідповідність в усиновленні означала те, що дитину для цього потрібно було «підбирати» таким чином, щоб в оточення виникло відчуття «реального споріднення» дітей і всиновителів. У цей період закріпилося поняття «прийнятні для усиновлення діти» [12, с. 189–191].

У другому десятилітті ХХ ст. з'явилися перші федеральні національні організації, агентства з усиновлення дітей, позбавлених батьківського піклування [7, с. 35–37]. У 1912 році було засноване Дитяче бюро, яке аж до 1945 року було основним державним закладом, що надавало інформацію з питань усиновлення дітей, позбавлених батьківського піклування.

У 1921 році була заснована Ліга дитячого добробуту Америки – приватна, некомерційна організація, яка взяла найактивнішу участь у розробці нормативних документів для державних та приватних служб і аж до 1950 року залишалася провідним органом у сфері усиновлення.

Організаційно, передача дітей у чужі сім'ї у 20-х рр. ХХ століття перебувала під патронатом державної системи охорони дитинства, зокрема її відділу загальної добротності або спеціальних дитячих бюро чи організації з розміщення дітей. Крім того, ця форма допомоги дітям здійснювалася також приватними або громадськими структурами, в тому числі і релігійними.

У ті роки прийомні (соціальні) сім'ї, що брали дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання, поділялися на три типи [16 с. 97]. Перший тип родин брав дітей на безкоштовне утримання для подальшого усиновлення/удочеріння. Найчастіше це були бездітні сім'ї. Другий тип родин не приховував свого наміру заробити, бажання отримувати гроші за виховання взятих двох чи трьох дітей. Зазвичай це були сім'ї фермерів. Був і третій тип прийомних сімей, так звані робочі сім'ї, що брали дітей на патрунування. У цьому випадку хлопчики і дівчатка поміщалися на певний період у сім'ї, де вони знаходили житло і родинний захист, у той же час вони навчалися жити самостійно.

У 20-х роках ХХ ст. у більшості американських штатів вибір сім'ї для виховання дитини, позбавленої батьківського піклування, проводився тільки після її ретельного обстеження.

Згідно з результатами дослідження Е. Карпа [10], з початку ХХ ст. і аж до Другої світової війни усиновлення у США було утаємниченим, усі документи мали конфіденційний характер і були закриті не тільки для громадськості, а й для всіх учасників процесу: біологічних батьків, прийомних дітей і всиновителів.

Зазначимо, що в перші післявоєнні роки у США спостерігалось різке збільшення кількості дітей, позбавлених батьківського піклування, унаслідок воєнних подій у Європі, оскільки бездоглядними ставали й діти з родин європейців. Для термінової організації соціального виховання таких

дітей улаштовували переважно в інтернатні заклади. Водночас зростаюча жорстка громадська критика виховання дітей в інтернатних закладах, а також велика вартість їх утримування стали головними факторами, що змусили уряд США розпочати системну та послідовну *деінституалізацію* [17, с. 134].

Нові настрої в американському суспільстві у 50-ті роки ХХ ст. сприяли формуванню новітньої ідеології уставленні до дітей, позбавлених батьківського піклування: діти повинні виховуватися в родині, і всі складнощі зі здоров'ям або інші їхні проблеми не можуть бути перешкодою на шляху дитини до нової сім'ї [10, с. 188].

Поступово відбувався перехід до відкритого усиновлення, і цьому сприяло виникнення нових форм допомоги сім'ям усиновителів. В основу стратегічних напрямів соціального виховання в цей період у сфері усиновлення були покладені ідеї безпеки, природовідповідності, автентичності. Прийомні батьки стали відкрито визнавати, що їхні діти усиновлені, і вигоди від такої відкритості вони вбачали в отриманні постійної інформації про дитину, в тому числі медичної, та в наданні особистої безпеки.

Активні процесами реформування суспільного ставлення у США до дітей, позбавлених батьківського піклування припадають на період із 1965 по 1990 рр., котрий відзначається повагою до людської гідності та посиленням відповідальності за піклуванням дітей даної категорії.

Зазначимо, що в період з 1990 по 2000 рр., у всіх штатах США перейшли до повністю відкритого усиновлення, при цьому американські вчені та практики соціальної роботи виділяють його позитивні і негативні сторони [14]. З одного боку, відсутність «таємниці» не призводить до травматизації психіки дітей, важких переживань, порушень дитячо-батьківських відносин у результаті її оприлюднення. З іншого боку, постійні контакти усиновленої дитини з кровними батьками порушують її взаємозв'язок з усиновителями, впливають на її прихильність до них. Пошук «золотої середини» призвів у багатьох штатах до розвитку альтернативних методів і технологій роботи з усіма суб'єктами процесу усиновлення.

У 2000 році у США була ратифікована Гаазька конвенція, яка встановила стандарти і регулює усиновлення шляхом контролю за відповідними агентствами з боку міжнародних організацій [15].

Перебудова в політиці соціального піклування, улаштування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у США в 90-х роках ХХ ст. здійснювалася за трьома основними напрямками: диверсифікація, децентралізація та перебудова організаційної структури (створення невеликих закладів, у яких діти об'єднувалися у малі групи та мали можливість спілкуватися з іншими дітьми за межами установи; передання закладів у місцеве підпорядкування, розширення участі приватного сектору, громадськості) [2].

Починаючи із 2000 року, характерним для американської політики є

вирішення проблеми профілактики соціального сирітства, реалізації права дитини, що залишилася без піклування батьків, жити і виховуватися в сімейному середовищі.

Американські фахівці із соціальної роботи вбачають головну мету соціального виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, у збереженні (або відновленні) родинних зв'язків. Улаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, у сім'ї родичів як одна з форм сімейного виховання стала активно практикуватися у США на початку ХХІ ст., причому саме родичам стали надавати право першої черги при забезпеченні піклування про таких дітей. Зауважимо, що однією з провідних форм улаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, у США наданий час є також фостерна (прийомна) сім'я.

Тобто в другому десятилітті ХХІ ст. пріоритетними формами соціального влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в американському суспільстві стають сімейні форми, зокрема: тимчасове влаштування дітей у сім'ї родичів; екстрене короткострокове влаштування дитини в прийомну сім'ю; довготривале влаштування дитини у професійну прийомну сім'ю (сімейно-виховна група, фостерна сім'я, патронатна сім'я, прийомна сім'я); улаштування у спеціалізовані прийомні сім'ї, які беруть на виховання дітей з особливими потребами; усиновлення.

Таким чином, історико-педагогічний аналіз проблеми сирітства в контексті історичних змін виявив, що шлях становлення й розвитку системи відносин між суспільством та дітьми розглянутої категорії був тривалим й досить складним. Він складався з цілого ряду протиріч-від антигуманного ставлення до дитинства, до особистісно-орієнтованої парадигми виховання дітей-сиріт сьогодні, між змінами пріоритетів виховання дітей-сиріт у державних установах та активним пошуком альтернативних форм влаштування зазначеної категорії дітей.

Загалом, аналіз розвитку системи соціального влаштування, піклування і виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в США дозволяє стверджувати, що з розвитком американського суспільства проблеми роз нами категорії дітей стають все гострішими, а форми піклування і соціального виховання – усе різноманітними, хоча їх сутність мало змінюється протягом століть.

Перспективи подальших досліджень у спектрі здійснення соціального піклування у США, вбачаємо у вивченні питання застосування методів соціального виховання при різних формах соціального влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бессчетнова О. В. Усыновление детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в США / О. В. Бессчетнова // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2009. – № 7. – С. 71–75.

2. Кошманова Т. С. Развитие педагогической освіти у США (1960 – 2000 гг.): дис. ...д-ра пед. наук : 13.00.04 / Тетяна Сергіївна Кошманова. – К., 2002. – 589 с.
3. Чорбинский С. И. Социальная работа и социальные программы в США / С. И. Чорбинский. – М., 1992. – 150 с.
4. Agnew Elizabeth N. From charity to social work: Mary E. Richmond and the creation of an American profession / Elizabeth N. Agnew / Urbana: University of Illinois Press, 2004. – 288 p.
5. Andrews C. Collaboration between State Welfare and Child Welfare Agencies / C. Andrews, R. Bess, A. Jantz and V. Russell // Assessing the New Federalism Policy. – 2002. – № А-54. – P. 1–7.
6. Arthur D. Bright. Fatherlessness / D. Bright Arthur. – U. S., 2007. – 140 p.
7. Austin David M. A history of social work education / David M. Austin. – Austin: University of Texas at Austin, 1986. – 69 p.
8. Blum B. B. Welfare research perspectives: Past, present, and future/ B. B. Blum, J. F. Francis. – N. Y., 2002. – 22 p.
9. Bremner R. Children and youth in America: Volume I. 1600–1865 / R. Bremner. – Boston : Harvard University Press, 1970. – 836 p.
10. Carp E. Wayne. World War II as a Watershed in the History of Adoption / E. Wayne Carp // Adoption in America. Historical perspectives. – USA: Unisersity of Michigan Press, 2007. – P. 181–218.
11. Devine Edward Thomas. The practice of charity; individual, associated and organized / E. T. Devine. – N. Y.: Dodd, Mead & company, 1904. – 210 p.
12. Dillon S. Making Legal Regimes for Intercountry Adoption Reflect Human Rights Principles: Transformation the United Nations Convention on the Rights of the Child with the Hague Convention on Intercountry Adoption / S. Dillon // Boston University Law Journal. – 2003. –№ 2, Vol. 21. – P. 179–257.
13. Ethel M. S. Children deprived of Parental Care / M. Springer Ethel // A study of children taken under care by Delaware agencies and institutions. – Washington: Governement Printing Office, 1921. – 245 p.
14. Hughes D. Adopting Children with Attachment problems / D. Hughes // Child Welfare. – 1999. – № 78. – P. 41–60.
15. Legislative Resources for the United States American [Electronic resource]. – Available at: <http://thomas.loc.gov/home/multicongress/>
16. Lenerz K. Postadoption services: A study of program participants, services, and outcomes / K. Lenerz, D. Gibbs, R. P. Barth // The postadoption experience: Adoptive families service needs and service outcomes. – Washington, DC: Child Welfare League of America, 2006. – P. 95–110.
17. Sloutsky V. M. Institutional care and developmental outcomes of 6- and 7-year-old children / V. M. Sloutsky // International Journal of Behavioral Development. – 1997. – № 20. – P. 131–151.
18. The Constitution of the United States and the Declaration of Independence // Commission on the Bicentennial of the Constitution. –N. Y., 2006. –46 p.